

გრამატიკული კლას-კატეგორიის ნაშთი ძველი ქართული ენის მორფოლოგიურ სისტემაში

ავტორი გიორგი გოგოლაშვილი

თსუ არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

საქართველო, თბილისი, პ. ინგოროყვას 8

E-mail: giorgigogolashvili@rambler.ru

ანოტაცია.

ძველ ქართულ ენაში სახელობითში დასმულ პირდაპირ ობიექტიან ფორმებში გამოჩნდება სუფიქსი **-ენ(>ნ)**. რამდენადაც ამ სუფიქსის გამოვლენა დაკავშირებულია სახელობითში დასმული ობიექტის სიმრავლესთან, ამდენად იგი მიჩნეულია პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშნად; მაგრამ ამ შემთხვევაში წარმოიქმნება ერთი სერიოზული დაბრკოლება: **-ენ (ნ)** არ მიემართება რომელიმე კონკრეტულ პირს; იმავე ზმნურ ფორმაში კონკრეტული ობიექტური პირის სიმრავლე სხვა (შესაბამისი) აფიქსითაა გამოხატული. იგივე სუფიქსი თავს იჩენს ვნებითებშიც, სადაც მრავლობითში დასმულ სუბიექტს მიემართება და მას კონვერსიული მოქმედებითიდან გადმოყოლილად მიიჩნევენ...

ირკვევა, რომ **-ენ(ნ)** სუფიქსის გამოყენება როგორც მოქმედებითი, ისე ვნებითი გვარის შემთხვევაში ზუსტად ემთხვევა კლასოვანი უღვლილების ენებში (მაგალითად, ხუნძურში) პირთა აღნიშვნის წესებს. ივარაუდება, რომ ძველ ქართულში **-ენ(ნ)** სუფიქსი ოდინდელი კლასოვანი უღვლების ნაშთია; მას გრამატიკული ფუნქცია არ გააჩნია.

შესავალი

ძველი ქართული ენის პირის ნიშანთა სისტემაში დადასტურებული **-ენ (>ნ)** სუფიქსი ჩვეულებრივ განიხილება როგორც **პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ნიშანი** (მო-კლ-ნ-ა მან იგინი); თუმცა იგი მრავლობით რიცხვში დასმულ სუბიექტსაც მიემართება ვნებითი გვარის ზმნებში (და-ვ-ი-ზარდ-ენ-ი-თ ჩვენ). ჩვენი აზრით, სამეცნიერო ლიტერატურასა და სახელმძღვანელოთა ტიპის გამოცემებში (შანიძე 1976; იმნაიშვილები 1996; სარჯველაძე 1997) ამ საკითხთან დაკავშირებული მსჯელობა არ შეესაბამება მორფოლოგიური ანალიზის პრინციპებს...

ძირითადი ნაწილი

გავიხსენოთ არსებული თვალსაზრისი:

როგორც მიღებული თვალსაზრისია, ძველ ქართულში II სერიაში მოქმედებითი გვარის ზმნის პირდაპირი (სახელობითში დასმული) ობიექტის მრავლობითობა აღინიშნება **-ენ (<ნ)** სუფიქსით:

და-ვ-ხატ-ე მე იგი,	მე იგინი და-ვ-ხატ-ენ
და-ხატ-ე შენ იგი,	შენ იგინი და-ხატ-ენ
და-ხატ-ა მან იგი,	მან იგინი და-ხატ-ენ-ა
და-ვ-ხატ-ე-თ ჩვენ იგი,	ჩვენ იგინი და-ვ-ხატ-ენ-ი-თ
და-ხატ-ე-თ თქვენ იგი,	თქვენ იგინი და-ხატ-ენ-ი-თ
და-ხატ-ეს მათ იგი,	მათ იგინი და-ხატ-ენ-ეს

ამ დროისათვის **-ენ/-ნ** მოქმედი აფიქსი ჩანს; მხოლოდ მაშინ იჩენს თავს, როცა პირდაპირი ობიექტი სახელობითია და არა მიცემითში. **ობიექტის სახელობითში ყოფნა აუცილებელი პირობაა მისი გამოვლენისათვის.**

წარმოდგენილ პარადიგმაში პირდაპირი ობიექტი მესამე პირია და, როგორც ვხედავთ, ყველა შემთხვევაში მისი მრავლობითობა **-ენ (-ნ)** სუფიქსით გამოიხატება. აგლუტინაციის პრინციპი თითქმის არ ირღვევა: სუბიექტის პირი და რიცხვი და-მოუკიდებელი აფიქსებით აღინიშნება, მრავლობითში დასმული ობიექტის რიცხვი – სხვა აფიქსით:

ვითარება რთულდება, როცა პარადიგმაში პირდაპირი ობიექტი I და II პირებია:

და-მ-ხატ-ა მან მე,	მან ჩუენ და-გუ-ხატ-ენ-ა
და-გ-ხატ-ა მან შენ,	მან თქუენ და-გ-ხატ-ენ-ა-თ
და-მ-ხატ-ე შენ მე,	შენ ჩუენ და-გუ-ხატ-ენ
და-გ-ხატ-ე მე შენ,	მე თქუენ და-გ-ხატ-ენ-ი-თ

რა არის **-ენ(-ნ)** სუფიქსი, რისი მორფოლოგიური ნიშანია ამ ფორმებში? იგი ფორმაში მრავლობითში დასმულ I ან II პირის პირდაპირ ობიექტს მიემართება. მაგრამ მრავლობითობა ამ პირებისა ზმნაში ისედაც გამოხატულია: I პირის შემთხვევაში **გუ-** პრეფიქსით (ან **მ-** პრეფიქსით), II პირის შემთხვევაში – **-თ** სუფიქსით. თითქოსდა ორმაგი გამოხატვა ხდება მრავლობითობისა. თუ ეს ასეა, მაშინ ერთ-ერთი ჭარბია; ასეც განიხილება („ჭარბი მორფოლოგიური ნიშანი“ – თ. უთურგაიძე).

სრულ პარადიგმაში იცვლება სუბიექტი და ობიექტი, შესაბამისად იცვლება სუბიექტისა და ობიექტის პირისა და რიცხვის ნიშნები; უცვლელი რჩება **-ენ** სუფიქსი. ცხადია, პარადიგმაში უცვლელი მორფემა იმის ნიშანი შეიძლება იყოს, რაც ამ პარადიგმისათვის შინაარსობრივად უცვლელია. რა არის ის, რაც არ იცვლება, რისი ნიშანია **-ენ?** კითხვაზე პასუხის გაცემამდე ერთ საკითხსაც მივაპყრობთ ყურადღებას – გავიხსენოთ პრეფიქსიანი ვნებითების წყვეტილის პარადიგმა:

და-ვ-ი-ხატ-ე მე,	ჩუენ და-ვ-ი-ხატ-ენ-ი-თ
და-ი-ხატ-ე შენ,	თქუენ და-ი-ხატ-ენ-ი-თ
და-ი-ხატ-ა იგი,	იგინი და-ი-ხატ-ენ-ეს

ამ პარადიგმაში სუბიექტის პირიცა და რიცხვიც შესაბამისი აფიქსებით არის გამოხატული. რა არის **-ენ (-ნ)** სუფიქსი, რომელიც გამოვლინდება მხოლოდ მეორე

სერიაში (იმ სერიაში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ერგატიული კონსტრუქცია!)? რისი ნიშანია იგი?

ტრადიციული განმარტება ასეთია: „ვნებითი გვარის ზმნა მოქმედებითი გვარის მობრუნებული (კონვერსიული) სახეა. მოქმ. გვარის ზმნებს II სერიის მწკრივებში ორ-ორი ფორმა აქვთ: ერთი პირდაპირი ობიექტის მხოლოდობითში შეწყობისას. ზმნის გადაყვანისას ვნებითში პირდაპირ-ობიექტური სუბიექტური ხდება. ამიტომ ამ სუბიექტურ პირს მრავლობითის ნიშანი -ენ მოქმედებითიდან ვნებითში გადაჰყვება“ (შანიძე 1976: 111). ეს თვალსაზრისი გაზიარებულია თითქმის საყოველთაოდ. განსხვავებულ კვალიფიკაციას აძლევს -ენ სუფიქსს ზ. სარჯველაძე: „პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის ზმნათა მეორე სერიაში გამოვლინდება სუბიექტის მრავლობითობის ამსახველი -ენ (-ნ) სუფიქსი. -ენ გვაქვს წყვეტილის პირველსა და მეორე პირებში, მეორე ბრძანებითის მეორე პირში, -ნ მეორე სერიის დანარჩენ ფორმებში“ (სარჯველაძე 1997: 122). თუმცა ეს თვალსაზრისი ავტორს არ განუვრცია, არც დამატებითი მსჯელობა ახლავს არსებულ თვალსაზრისთან მსი მიმართების შესახებ. ფაქტია, -ენ/-ნ სუფიქსი აქ კვალიფიცირებულია სუბიექტის ნიშნად ყველა პირისათვის (!); იმავე სუბიექტის პირისა და რიცხვის ნიშნები ფორმაში სხვაც რომ არის, ამაზე არაფერია თქმული...

ჩვენთვის არ არის დამაჯერებელი მოქმედი აფიქსის პარადიგმიდან პარადიგმაში გადაყვლა ფუნქციის გარეშე: როგორც აღვნიშნეთ, გაზიარებული თვალსაზრისის მიხედვით ვნებითში -ენ სუფიქსს თავისი ფუნქცია არ გააჩნია. არც ის არის სარწმუნო, სამივე სუბიექტურ პირს ერთი და იგივე ნიშანი აქვს...

გვერდიგვერდ დავსვათ მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნათა -ენ (-ნ) სუფიქსიანი პარადიგმები და განვაგრძოთ მსჯელობა:

მან ჩუენ	და-გვ-ხატ-ნ-ა	}	და-ვ-იხატ-ენ-ი-თ	ჩუენ
შენ ჩუენ	და-გუ-ხატ-ენ			
მან თქუენ	და-გ-ხატ-ნ-ა-თ	}	და-იხატ-ენ-ი-თ	თქუენ
მე თქუენ	და-გ-ხატ-ენ-ი-თ			
მან იგინი	და-ხატ-ნ-ა	}	და-იხატ-ნ-ეს	იგინი

ორივე რიგის პარადიგმაში საერთოა -ენ (-ნ) სუფიქსი. კითხვას ასე ვსვამთ: რა არის საერთო ამ პარადიგმებში, რისი ნიშანიც შეიძლება იყოს საერთო მორფოლოგიური ოდენობა -ენ (-ნ)? პასუხი: წარმოდგენილ პარადიგმებში საერთო არის სახელობითში დასმული პირი, რომელიც ერთ შემთხვევაში სუბიექტია (ვნებითი გვარის ზმნებთან), მეორე შემთხვევაში – პირდაპირი ობიექტი (მოქმედებითი გვარის ზმნებთან). ზოგადად „სახელობითში დასმული პირი“ არ არის მორფოლოგიური ცნება, ამიტომ მორფოლოგიური ელემენტი (-ენ/-ნ) ვერ იქნება ამგვარი ცნების აღმნიშვნელი; მით უმეტეს, ზმნაში წარმოდგენილ სუბიექტურ თუ ობიექტურ პირებს თავიანთი მაწარმოებელი აქვთ პირისა თუ რიცხვისა. ამიტომაც იქნა კვალიფიცირებული -ენ/-ნ სუფიქსი ჭარბად. მაგრამ მორფოლოგიური ელემენტი ჭარბად შეიძლება იქცეს იმ შემთხვევაში, თუ მას თავისი მორფოლოგიური ფუნქცია გამოეცლება; იმთავითვე ჭარბი ელემენტი ენაში არ არსებობს; ვიმეორებთ: აფიქსი ან

ფუნქციას კარგავს, ანდა ჩვენ ვერ მივაგენით, ჩვენ ვერ გავარკვიეთ, რისი ნიშანია იგი.

როგორც ვხედავთ, მორფოლოგიურად -ენ/-ნ სუფიქსი ძველ ქართულში უკვე ჭარბია და ამიტომაც იკარგება (I-II პირებში), ანდა ხდება მისი რეინტერპრეტაცია (III პირში):

და-ვ-ი-ხატ-ენ-ი-თ → და-ვ-ი-ხატ-ე-თ

და-ი-ხატ-ენ-ი-თ → და-ი-ხატ-ე-თ

და-ი-ხატ-ნ-ეს → და-ი-ხატ-ნ-ენ → და-ი-ხატ-ნენ

ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე -ენ/-ნ მორფოლოგიური ფუნქციის მქონე ჩანს; ეს ფუნქცია ეკარგება და იქცევა ჭარბად. რისი ნიშანი შეიძლება ყოფილიყო -ეს სუფიქსი ადრეულ ეტაპზე? რისი ნაშთი შეიძლება იყოს იგი ძველ ქართულში?

1929 წელს არნ. ჩიქობავამ გამოაქვეყნა ნაშრომი „რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული ობიექტი ძველს ქართულში?“ (არნ. ჩიქობავა, 1929). დასკვნა ასეთია: „მრავლობითი რიცხვის სახელობით ბრუნვაში MOი, რომელი პირისაც უნდა იყოს იგი, თანაბრად აღინიშნება -ენ//ნ ფორმანტით; პირის განსხვავებას მნიშვნელობა არა აქვს“. ის ფაქტი, რომ -ენ სუბიექტური მესამე პირის აღმნიშვნელადაც გვევლინება ზმნაში (აწმყოში), ავტორის აზრით, „არის ნაშთი იმ მდგომარეობისა, როდესაც MS-ისა და MO-ის ფორმანტები არ განირჩეოდნენ, ერთისა და იმავე ფორმანტით შეიძლებოდა აღნიშნულიყო, როგორც ერთი, ისე მეორე“. მოგვიანო პერიოდის ნაშრომში ავტორი ასეთ თვალსაზრისს გვთავაზობს: „უახლოესი ობიექტის რიცხვის (მრავლობითის) აღნიშვნა ძველ ქართულს გარდამავალ ზმნაში (ყვ-ნ-ა საქმენი, ვყვ-ენ-ი-თ, ჰყვ-ენ-ი-თ, ყვ-ნ-ეს საქმენი...) კლასოვანი უღლების ნაშთია ძველ ქართულში“ (ჩიქობავა 1979: 183). მიუხედავად იმისა, რომ ეს აზრი დიდი ხნის წინათ გამოითქვა, მან მაინც ვერ ჩაანაცვლა არსებული თვალსაზრისი პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის შესახებ... ვფიქრობთ, არნ ჩიქობავას მოსაზრება მეტი ანგარიშის გაწევას იმსახურებს...

ყურადღება მივაქციოთ კლასოვანი უღლების ენებში ზმნაში კლასის გამოხატვის პრინციპს. მაგალითისთვის განვიხილავთ ხუნძური ენის ზმნას (ვმსჯელობთ არნ. ჩიქობავასა და ი. ცერცვაძის მონოგრაფიის – „ხუნძური ენა“ – მიხედვით: ჩიქობავა, ცერცვაძე 1962: 238-241) .

ხუნძური ენა, როგორც იბერიულ-კავკასიური ენა, კლასიკური ნიმუშია კლასოვანი უღლების ენისა. ზმნის ფორმაში აღინიშნება მხოლოდ ერთი კლასი. თუ ზმნა გარდაუვალია, აღინიშნება სუბიექტის კლასი, თუ ზმნა გარდამავალია, აღინიშნება ობიექტის კლასი. შესაბამისად გვაქვს სუბიექტური უღლება და ობიექტური უღლება:

ა) სუბიექტური უღლება:

ვას ვ-აჭუნა „ვაჟიშვილი მოდის“

დას და-აჭუნა „ქალიშვილი მოდის“

ჩუ ბ-აჭუნა „ცხენი მოდის“.

სუბიექტი სახელობით ბრუნვაშია.

ბ) ობიექტური უღლება:

ინსუცა ვას ვ-ეცულა „მამა ვაჟიშვილს აქებს“

ინსუცა დას დ-ეცულა „მამა ქალიშვილს აქებს“

ინსუცა ჩუ ბ-ეცულა „მამა ცხენს აქებს“

ინსუცა ვასალ რ-ეცულა „მამა ვაჟიშვილებს აქებს“

ინსუცა სუბიექტია, ვას, დას, ჩუ, ვასალ – ობიექტები. სუბიექტი ერგატივშია, ობიექტები – სახელობითში. „სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი – იქნება იგი რეალური სუბიექტი (გარდაუვალი ზმნისა), თუ რეალური ობიექტი (გარდამავალი ზმნისა) – ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში“ (გვ. 140).

და კიდევ ერთი არსებითი რამ: „სავსებით იგივე ვითარებაა ზმნის მრავლობითობის აღნიშვნის მხრივაც: გარდაუვალ ზმნაში აღინიშნება მრავლობითი რიცხვი რეალური სუბიექტისა; გარდამავალში – რეალური ობიექტისა“ (გვ. 239).

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელის რიცხვი, იქნება ის სუბიექტი თუ ობიექტი, ყოველთვის აღინიშნება ზმნაში.

ისევ ვსვამთ კითხვებს: რა ხდება ძველი ქართულის შემთხვევაში? რას გამოხატავს ზემოგანხილული -ენ/-ნ სუფიქსი? პასუხი: -ენ/-ნ სუფიქსი გამოხატავს სახელობითში დასმული პირის მრავლობითობას იმ სერიაში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ერგატიული კონსტრუქცია: გარდამავალ ზმნასთან ეს არის პირდაპირი ობიექტი, გარდაუვალ ზმნასთან – სუბიექტი. ფაქტია: კლასოვან ენაში კლასისა და რიცხვის გამოხატვის პრინციპი იდენტურია ძველ ქართულში -ენ/-ნ სუფიქსის გამოყენების წესისა.

დასკვნა

ძველ ქართულში -ენ/-ნ სუფიქსი ოდინდელი კლასოვანი უღლების ნაშთია. ფუნქციური თვალსაზრისით ამ დროისათვის პირის ნიშანთა სისტემაში იგი ჭარბია – მას არ გააჩნია მორფოლოგიური დანიშნულება.

გავიხსენოთ: იბერიულ-კავკასიურ ენებში კლასოვანი უღლება წინ უსწრებდა პიროვან უღლებას; იყო ზმნის ფორმაცვალების ადრეული საფეხური იყო: „ქართულში (ქართველურ ენებში) კლასოვანი უღვლილება შეიცვალა პიროვანი უღვლილებით“ (ანდლულაძე 1968: 125). ზმნასა და სახელში კლასოვანი უღლების არაერთი კვალი დადასტურდა (ი. ჯავახიშვილი, არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია...). „ოდინდელ კლასნიშნებს ახლა მრავალი ფუნქცია აქვს დაკისრებული ენებში“ (ანდლულაძე: 200), მოხდა მათი რეინტერპრეტაცია, ანდა დაიკარგა. როგორც ჩანს, -ენ/-ნ სუფიქსს მორფოლოგიური ფუნქცია კლასოვანი უღლების საფეხურზე ჰქონდა; პიროვანი უღლების სისტემაში იგი ჭარბი აღმოჩნდა და ამიტომაც დაიკარგა (III პირის შემთხვევაში პირის ნიშანს მიუერთდა).

საკითხის ამდაგვარი გააზრება უაღრესად მნიშვნელოვანია, ერთი მხრივ, ქართული ენის ისტორიისათვის და, მეორე მხრივ, ქართულში დიალექტოლოგიისა და ენის ისტორიის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით (გავიხსენოთ, **დავიზარდენით** ტიპის ფორმები ნორმად დღეს ზოგი დიალექტისთვის).

ლიტერატურა

ანდლულაძე 1968 – ნ. ანდლულაძე, კლასოვანი და პიროვანი უღვლილების ისტორიის ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თბ., 1968

იმნაიშვილები 1996 – ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, ზმნა ძველ ქართულში, მაინის ფრანკფურტი, 1996

სარჯველაძე 1997 – ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997.

შანიძე 1976 – ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

ჩიქობავა 1929 – არნ. ჩიქობავა, რით არის წარმოდგენილი მრავლობითის სახელობითში დასმული ობიექტი ძველს ქართულში?: ტუმ ტ. 9, 1929 (გადაიბეჭდა: იკე XXX, 1991; არნ. ჩიქობავა, II, 2010)

ჩიქობავა 1979 – არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1979

ჩიქობავა, ცერცვაძე 1962 – არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, თბ., 1962